

ԱՐԹՈՒՆ ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԵՓՐԵՄ ԽՈՒՐԻՆ ԱՍՈՐԻ (306?—379)

ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընդհանրական եկեղեցու սրբակրոն և վաստակաշատ «Երկոտասան վարդապետաց» շարքում¹, Աթենքի, Ալեքսանդրիայի, Կ. Պոլսի, Անտիոքի, Կապադովկյան Կեսարիայի, Հոմի, Երուսաղեմի, Կիպրոսի հայրապետների մեջ իր առաքինագարդ վարքագրությամբ, մատենագրական հարուստ և բազմաժանր վաստակով արժանի տեղ ունի նաև ասորական եկեղեցու և գրականության «պարծանք ու ամենամեծ գիտնական ներկայացուցիչն»² ա. Եփրեմ Խորին Ասորին, «սարկասագ Եդեսիոյ և վարդապետ եկեղեցոյ»³:

Ընդհանրական եկեղեցին մինչև Քաղկեդոնի ժողովը (451 թ.) ունեցել է բազում անվանի և գիտուն հայրապետներ, սակայն, «եկեղեցվո՛ր բազմաթիվ վարդապետներու մեջնն միայն տասուերկուքին ընտրությունը, պարզապես հետևությունն մըն է տասուերկու մարգարեներու և տասուերկու առաքյալներու թվին» «ըստ մմանութեան եր-

կոտասան աստեղատանց, որք կենդանատեսակք վերաձայնին»⁴:

Եկեղեցու «Երկոտասան վարդապետաց» շարքում 6-րդը սուրբ Եփրեմն է:

Ըստ ավանդության, սուրբ Եփրեմը 370 թվականին գնացել է Կապադովկյան Կեսարիա քաղաք և «սարկավագ է ձեռնադրվել սուրբ Բարսեղ Կեսարացուց... Համենայն դեպս, սուրբ Եփրեմը սարկավագությունից բարձր եկեղեցական աստիճան չի ստացել, ուստի թյուրիմացություն պիտի համարվի» մեր մի շարք ձեռագրերում «նորան ընծայված «եպիսկոպոս» կոչումը, իսկ «Խորին Ասորի» կոչման համար միակ ընդունելի բացատրությունը Նորայր Բյուզանդացու տվածն է⁵, որով և որոշված է լինում նորա հայրենիքը՝ Խորին Ասորիք կամ Coelèsyrie»⁶:

Ըստ վարքագրական տվյալների, սուրբ Եփրեմը ծնվել է «Միջագետաց» Եդեսիա քաղաքում, Դ դարի սկզբին:

Եփրեմը «էր որդի ծնողաց ասորոց: Հայրն նորա ի Մծբնայ, և մայրն յԱմադայ (Ամիդ), այլ ինքն յԵդեսիա ծնեալ և ի Մծբին սնեալ: Ծնունդն եղև նախ քան զսկիզբն և կամ ի սկզբան թագաւորութեան

¹ Օրացոյց, 1978, ա. Էջմիածին, էջ 133, և նաև «Կնիք հաւատոյ», հրատարակութիւն Կարապետ եպիսկոպոսի (Տէր-Մկրտչեան), ա. Էջմիածին, 1914, էջ XXXII—LVII:

² Կնիք հաւատոյ, նույնը:

³ Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (դար Դ—ԺԳ), Վնենտիկ, 1889, էջ 443:

⁴ «Լոյս» շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 1022—1023:

⁵ Կորին վարդապետ և նորին թարգմանութիւնը, Տփլիս, 1900, էջ 403:

⁶ Կնիք հաւատոյ, նույնը, էջ XL:

Մեծին Կոստանդիանոսի (306—337) և լերկարեացի Կեանս մինչև ի սկիզբն տերութեան Մեծին Թեոդոսի» (379)⁷։ Սույն լիակատար վարքը բաղկանում է 12 հատորներից, որոնք լույս են տեսել 1810—1815 թվականներին⁸։

Եփրեմի ծնողները «կուսապաշտ էին։ Պարտ է իմանալ թե՛ զկնի եղեն քրիստոնեայ»։ Եփրեմի հայրը եղել է մույնիսկ հեթանոսական մեհյանի քուրմ։

Եփրեմը, սակայն, «ի մանկությունեւ սնալ ի հաւատս քրիստոնէութեան» և «պատանեկությունեւ» հասակում «մկրտեցաւ» հավանաբար Մծբնում, սուրբ Հակոբ Մծբնա հայրապետի ձեռքով⁹։ Քրիստոնեությունը Եդեսիա է թափանցել Անտիոքից։

Եփրեմը իր ծննդով իսկ հավատացած է եղել, որ ինքը մախաւահմանվել է իր ողջ կյանքը մկրելու ճշմարիտ Աստուծո ծառայության և պաշտոնին։

Եփրեմը քրիստոնեական բազմակողմանի կրթություն է ստացել Եդեսիայի «Պարսից» նշանավոր դպրոցում, դպրոց, որը քրիստոնեական մշակույթի հոչակավոր կենտրոնն էր Միջագետքում, և ապա իր ուսումը կատարելագործել է Մծբնի մույնքան համբավավոր դպրոցում, աշակերտելով ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետին և «Լույս փայլեցաւ ճգնությամբ և վարդապետությամբ, իբրև հոգեւից մեկնիչ Հին և Նոր կտակարաններու, ճառերու, ներքողներու և աղոթքներու հեղինակ» («Լոյս», մույնը, էջ 1022—1023)։

Ս. Եփրեմի կյանքի որոշ դրվագներ կապված են եղել ասորական եկեղեցու այդ մեծ սրբի և հայրապետի հետ։ Ըստ ավանդության, Եփրեմը ուղեկցել է Հակոբ Մծբնացի հայրապետին մինչև Նիկիա քաղաք և 325 թվականին նրա հետ մասնակցել է տիեզերական առաջին ժողովին։ Ոմանք աչա հանգամանքը պատմական չեն գրում։

Սուրբ Եփրեմը ավելի քան տասը տարիներ ապրել և ստեղծագործել է Եդեսիայում։ Այստեղ է նա գրել իր առաջին մեկնողական ս. գրական աշխատանքներն ու բանաստեղծությունները։ Այստեղ նա ղեկավարել է «Պարսից» դպրոցում քրիստո-

նական ուսմանց ամբիոնը, դասախոսություններ է կարդացել Աստվածաշնչի ներածության և մեկնության վրա և հասցրել բազում աշակերտներ, որոնք հետագայում հանդիսացել են ասորական եկեղեցու մեծ մատենագիրներ, մեկնիչներ և գործիչներ։

Եդեսիայի դպրոցում մեծ կարևորությամբ դասավանդում էին նաև փիլիսոփայություն, հոեետություն, արտաքին գիտություններ, ասորերեն և հունարեն լեզուներ։

Եդեսիայում ասորերենի էին թարգմանվում հույն նշանավոր հայրերի դավանաբանական, մեկնողական, քարոզչական գրվածքները։ Ասորերեն թարգմանությամբ նաև հասել են հունական գրականության ընտիր էջեր, որոնց բնագրերը մույնպես կորել են։

Ս. Եփրեմը Եդեսիայում «արդյունավոր հանդիսացած է քրիստոնեական ուսուցման և քարոզչության դաշտին մեջ»¹⁰։

Պարսից Սասանյան Սաբոր Բ թագավորի (311—380) հալածանքների տարիներին, 360-ական թվականներին, ս. Եփրեմը, իր բազում քրիստոնյա հայրենակիցների և իր աշակերտների հետ հեռանում է Եդեսիայից և ապաստանում Մծբն, որտեղ նրան սիրով ընդունում է ս. Հակոբ Մծբնացին և նշանակում տեղի քրիստոնեական դպրոցի վարիչ-տեսուչ¹¹։

363-ին, սակայն, Մծբնը գրավվում է պարսիկների կողմից, և Եփրեմը կրկին վերադառնում է Եդեսիա։

Ըստ վարքագրական տվյալների, Մծբնի բնակչությունը ազատվում է կոտորածներից ս. Եփրեմի հրաշքների միջոցով։

Թե՛ Եդեսիայի և թե՛ Մծբնի պարսկական պաշարումների ժամանակ սուրբ Եփրեմը խնամում է երկու քաղաքների և՛ քրիստոնյա, և՛ ոչ քրիստոնյա աղետյալներին, սիրով ու քրիստոնեական մարդասիրական ոգով։

363-ին Եդեսիա վերադառնալուց քիչ հետո, ս. Եփրեմը ճանապարհորդություն է կատարում դեպի Եգիպտոս, որտեղ և ապրում է շուրջ ութ տարի, այցելում է Թեբայիի նշանավոր վանական մեհաւորանները և ապա 370—371 թվականներին վերադառնում է և այցելում Կապադովկյան Կեսարիա սուրբ Բարսեղին (329—379), և ինչպես նշվեց, ըստ ավանդության, սարկավագ է ձեռնադրվում նրանից։ «Այս ավանդության հետ կապված ընդարձակ պատմություններ կան մեր ձեռագրերում, որոնք հոգևոր հաղորդակցության մեջ են դնում

⁷ Հայր Մկրտիչ Ազեբեան, Լիակատար վարք և վկայաբանություն, որք կան ի Հին տօնացոյցի եկեղեցոյ Հայաստանեայց, հատոր Ժ, Վենետիկ, 1914, էջ 395—425։

⁸ Հայ գիրքը 1801—1850 թվականներին, Երևան, 1967, էջ 54։

⁹ Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան, Սուրբ և տօնք, Երուսաղեմ, 1954, Բ տպագրություն, էջ 81։

¹⁰ Նույնը, էջ 81։

¹¹ Կնիք հաւատոյ, մույնը, էջ LX։

եկեղեցու երկու ժամանակակից մեծ հայրերին»¹²:

Ա. Եփրեմը մկրտվելուց և քրիստոնեական լուրջ դաստիարակություն ստանալուց հետո, մի որոշ ժամանակ, Եդեսիայի մոտակա լեռներում, վարել է վանական-ճրգնավորական խառամբեր կյանք և «հրաշագործություններով համբավվել է վերջ Կեսարիա է գացած և ս. Բարսեղեն սարկավագ և ըստ ոմանց քահանա ձեռնադրված է»¹³:

Ասորիքում էլ Ա—Գ դարերում եղել են կազմակերպված վանական-անապատական խումբեր, որոնք ապրել են սրբակրոն կյանքով:

Ասորական և կամ «Միջագետաց» եկեղեցու հռչակավոր վանականներ են եղել սուրբ Հակոբ Մծբնացին, ս. Եփրեմը, Մարուգե ճգնավորը, Ադդե և Մարութա եպիսկոպոսները, Պարսամ, Սարգիս, Բագոս, Գուրիաս, Սամունաս, Աքիբա սարկավագը և այլ ճգնավորներ, որոնց հիշատակը ամեն տարի կատարում է մեր եկեղեցին¹⁴:

Սուրբ Եփրեմը մահացել է 379 թվականին, ըստ այլոց՝ 373 թվականի հունիսին:

Սուրբ Եփրեմի վարքագրությունը գրվել է նրա մահից անմիջապես հետո: Այս մասին վկայություններ կան ս. Գրիգոր Նյուսացու (334—394) և ս. Հովհանն Ոսկեբերանի (354—407) վարքագիր Հեղեմոպոլսի Պալադիոս եպիսկոպոսի մոտ¹⁵:

Մեր եկեղեցին տարին երկու անգամ կատարում է հիշատակը սուրբ Եփրեմի: Առաջին անգամ «Երկոտասան վարդապետաց» տոնին և ապա դեկտեմբերին, ս. Ծննդյան պահքին¹⁶:

Ա. Եփրեմը արտաքնապես, իր ֆիզիկականով հաճելի տեսք չի ունեցել, վանական կյանք մտնելու օրվանից:

Մինչև իր կյանքի վերջը նա սնվել է միայն գարի հացով, չոր ու թարմ բանջարեղենով: Խմել է միայն բնական ջուր: Նրա մարմինը ոսկորների վրա չորացած մի կմայք է եղել: Հագել է բազում կարկաստաններով աղքատիկ վանականի զգեստ և եղել է խարազնագգեստ, քայլել է բոկոտն: Հասակով եղել է փոքրամարմին: Հաղաքը՝ խիստ ու խոժոռ: Երբեք չի ծիծաղել կյանքում: Ծաղատ է եղել և ցանցաւամորոտ, «վախճանեցաւ սուրբ արքայն Եփրեմ ի խոր ծերութեան իբր եօթանասուն և հինգ և կամ ութսուն ամաց, փոքր ինչ

զկնի փոխմանն սրբոյն Բարսի, յամի Տեանն 379 կամ 380, թողեալ կտակ գրաւոր, զի մի՛ ոք իշխեսցէ զնա պատուով թաւել ի փառաւոր շիրմի կամ այլ կտաւով պատել, այլ թաղեսցեն զիս, արւէ, իմովս կրօնատրական ձևով, որպէս աղքատ ոք, ի կարգի օտարաց»¹⁷:

Սուրբ Հովհանն Ոսկեբերան հայրապետը, ըստ վարքագրական վկայության, այսպես է բնութագրում «Տիեզերաց վարդապետ», ս. Եփրեմի կյանքն ու գործունեությունը. «Եփրեմ սուրբ հայրն և վարդապետն տիեզերաց, այսպիսի պանծալի գովությունը նշանակի ի սրբոյ Ոսկեբերանին:

Մեծն այն Եփրեմ Ասորին, զարթոցիչ թմբրեցելոց, միախար տառապելոց, երիտաւարդաց խրատ և հրահանգ, հայելի միայնակեցաց, առաջնորդ ապաշխարողաց, տէգ և նիզակ յաչս հերետիկոսաց, առաջնական առաքինութեանց բնակարան և օթևան Հոգւոյն սրբոյ»¹⁸:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

Սուրբ Եփրեմը ևս, որպես բնդհանրական եկեղեցու վարդապետ, թողել է բազմաթանր և հարուստ մատենագրական վաստակ. «Բազմապատիկ մատենիք եթող զյիշատակ իր յեկեղեցւոյն այրն Աստուծոյ, որոյ նման ոչ ոք եղև այլ յասորիս և սակաւք ի վարդապետաց այլոց եկեղեցեաց հաւասարեցան նմա, մինչև իրաւամբք դասիլ սրբոյն Եփրեմի բնդ Երկոտասան վարդապետս կաթողիկէ եկեղեցւոյ»¹⁹:

Հայ և ասորի ժողովուրդները իրենց դարավոր պատմության ընթացքում աշխարհագրականորեն անմիջական հարևաններ են եղել և միմյանց հետ ունեցել են քաղաքական, տնտեսական և ապա եկեղեցական, մշակութային սերտ կապեր:

Ծատ վաղուց ասորական Եդեսիա և Մծբին քաղաքներում գոյություն են ունեցել կազմակերպված հայ համայնքներ, ինչպես նաև ասորական համայնքներ՝ Հայաստանի մանավանդ հարավային գավառներում: Հայ-ասորական կապերը և հարաբերությունները էլ ավելի են խորացել և բնդլայնվել երկու ժողովուրդների միջև Ա և Բ դարերում, առաքելական քարոզության և քրիստոնեական եկեղեցիների հաստատման ընթացքում:

Ասորիները, որպես Արևելքի հնագույն ժողովուրդներից մեկը, թեև ունեցել են իրենց սեփական, «ասորերեն գրերը, բայց

¹² Նույնը:

¹³ Թորոս արքեպ. Գուշակյան, նույնը, էջ 31:

¹⁴ Օրացոյց, նույնը, էջ 140, 150—151, 155:

¹⁵ Rubens Duval, La littérature Syriacque. էջ 329,

¹⁶ Օրացոյց, նույնը, էջ 133, 155:

¹⁷ Հ. Մ. Աւգերեան, նույնը, էջ 394:

¹⁸ Նույնը, էջ 394:

¹⁹ Նույնը, էջ 413:

առաջին ասորերեն գրքերը գրվել են Բարդաճանի կողմից, և հենց նա էլ համարվում է ասորական գրականության հիմնադիրը²⁰:

Եկեղեցական գրականության բնագավառում «ասորական եկեղեցու այս նախնական շրջանի ամենահայտնի անձնավորություններն են Տառիանոս Ասորեստանցին և Բարդիզանեսը (154—223):

Առաջինը ասորոց եկեղեցուն տվեց մայրենի լեզվով Ավետարան (Չորս Ավետարաններից քաղվածորեն մի Ավետարան կազմելով, այդ պատճառով էլ «Ավետարան ըստ չորից» կոչված Diatessaron), որ երկար ժամանակ գործ էր անվում և ամուր պահպանվում Եդեսիայում, թեև բոլորովին ուղղակիառ չէր այն: Իսկ երկրորդը՝ Բարդիզանեսը, յուր եռանդուն քարոզչական գործունեությամբ ու կրոնական երգերով նպաստեց քրիստոնեության զարգացմանն ու ամրապնդում, թեև նա էլ աղանալվոր էր և հետևող Վալենտինի դպրոցին²¹:

Ասորական գրականությունը, ըստ մասնագետների վկայության, կազմավորվել և զարգացել է Բ և Գ դարերում, քրիստոնեական «գաղափարախոսության ազդեցությամբ և այդ է պատճառը», որ քրիստոնեական եկեղեցու մշակույթի և մատենագրության պատմության մեջ թեև «ասորական կրոնական այս գրքերը չունեն հունական քրիստոնեական գրականության ու նրա խոշոր ներկայացուցիչների՝ Հովհան Ոսկեբերանի, Գրիգոր Նազիազանցու և այլ եկեղեցական հայրերի մտքի մեծածավալ թռիչքն ու փիլիսոփայական, աստվածաբանական նուրբ դատողություններն ու տեսությունները», այնուամենայնիվ «տոգորված են բանաստեղծական խոր ներշնչմամբ և օժտված՝ գեղարվեստական բարձր արժանիքներով» (Հ. Մելքոնյան, նույնը):

Ասորական գրականության հիմնական ժանրը բանաստեղծությունն է, տաղերգությունը կամ հագներգությունը, որը մշակվել է հոգևորականների կողմից, ժողովրդի կրոնական ու հոգևոր դաստիարակության և ասորական ժամապաշտության հանդիսավորությունն տալու համար²²:

Կրոնաշունչ այդ բանաստեղծությունների մեջ դրսևորվել են արևելյան ժողովուրդների հատուկ վառ երևակայությունն ու ան-

միջականությունը, ինչպիսիք են ս. Եփրեմի բանաստեղծությունները²³:

Ըստ մասնագետների վկայության, ոչ մի հիմք չկա՝ ասորական, կրոնական այդ բանաստեղծությունները կապելու հեթանոսական, ժողովրդական երգերի հետ և ոչ էլ փնտրելու նրանց մեջ քնարական բարձր թռիչքները, և հունական հեթանոսական դյուցազներգության կախարհիչ ու միամիտ հրապույրը...²⁴:

Ասորական կրոնական այդ բանաստեղծությունները որոշ չափով կրել են, ապա, Հին Կտակարանի բանաստեղծական ստեղծագործությունների, այդ թվում՝ սաղմոսների, մարգարեական օրհներգությունների և «Ողբ»-երի (Երեմիա մարգարեի «Ողբ»-ը) ազդեցությունը:

Ասորական այդ բանաստեղծությունները իրենց էությամբ, ոգով և արտահայտչականությամբ ազգային են, «ինքնուրույն» և ավելի շատ իրենց վրա կրում են ասորական ժողովրդական բանահյուսության ազդեցությունը:

Որոշ գիտնականներ ասորական այդ բանաստեղծության մեջ փորձում են գրտնել որոշ առնչություններ նաև բյուզանդական հոգևոր երգերի հետ²⁵:

Ասորական գրականության ստեղծման առաջին պատիվը պատկանում է Եդեսիացի Բարդաճանին, ինչպես նշվեց:

Բարդաճանը ասորական գրականության մեծագույն ներկայացուցիչն է, նահապետը ասորական գրականության:

Բարդաճանը ծնվել է 154 թվականի հուլիսի 11-ին Եդեսիայում, ազնվական և հեթանոս ընտանիքում²⁶:

Բարդաճանի ծնողները պարթևական հալածանքներից փախչելով, ապաստան են գտել Եդեսիայում: Ասորիքում Դալման գետն անցնելիս, Բարդաճանը ծնվել է և «այդ պատճառով նրա անունը դրել են Բար-Դալման», ինչպես վկայում է Միքայել Ասորի պատմիչը²⁷, այսինքն Դալման գետի որդի:

Ըստ ազգային պատկանելության, ժամանակակից եկեղեցական հայր Հիպպոլիտը (մեռած 235 թ.) նրան «հայ է անվանում... թե նրա հայրը կամ մայրը Եդեսիայի հայ զաղության կարող էր լինել... եթե Բարդիզանեսը հիրավի հայկական ծագում է ու-

²⁰ Հայկ Մելքոնյան, Հայ-ասորական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, 1970, էջ 6:

²¹ Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանց, Հայոց եկեղեցու հարաբերությունները ասորից եկեղեցիների հետ, ս. էջմիածին, 1908, էջ 4:

²² R. Duval, նույնը, էջ 6—11:

²³ Հայկ Մելքոնյան, նույնը, էջ 6:

²⁴ R. Duval, նույնը, էջ 10—11:

²⁵ Նույնը:

²⁶ Johannes Quasten, Patrology, vol. I, 1966, էջ 268:

²⁷ Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 8:

նեցել, այդ միայն պատիվ է բերում հայոց ազգին»²⁸:

Բարդաժանը հունական, հեթանոսական կրթություն է ստացել Հիերոպոլիս քաղաքում, կոապաշտ մի քուրմի մոտ և 25 տարեկան հասակում միայն քրիստոնյա է դարձել և մկրտվել²⁹:

Բարդաժանը մանկական ընկերն ու մտերիմ բարեկամն է եղել Օստրոյենի Աբգար Թ քրիստոնյա առաջին թագավորի (179—216):

Եվսեբիոս Կեսարացին Բարդաժանին համարում է «այդ երևելի և հզոր բանիւք ի բարբառ ասորի»³⁰:

Բարդաժանի և նրա գրականության մասին «հիացական խոսքերով արտահայտվել են նաև Եպիփան Կիպրացին (+403) և Եփրեմ Ասորին (+379)»: Ըստ Եփրեմի վկայության, Բարդաժանը «աշխարհիկ մարդ էր, սիրում էր կյանքն ու ճոխությունը և հակադրվում Մարկիոնի ճգնաժամական կենցաղին»³¹:

Բարդաժանը նախապես եղել է հետևորդ Վալենտինյան աղանդի և դրա նշանավոր ներկայացուցիչը³²: Ապա դատապարտել է այն, քայց, ըստ Եվսեբիոսի վկայության, կատարելապես ինքն իրեն չի մաքրել այդ աղանդի կեղտերից, չի հրաժարվել իր հին հերետիկոսությունից:

Բարդաժանը գրել է դիալոգներ «Ընդդեմ Մարկիոնի և ալլոց ոմանց աղանդաւորաց» և ստեղծել իր աղանդը, «այլ հերձուած յարդարեաց յինքնէ», ինչպես վկայում է Խորենացին:

Բարդաժանը կորովի և կրքոտ հակաճառող է եղել: Իր հակաճառությունները անձամբ ինքը ասորերենից թարգմանել է հունարենի:

Բարդաժանի հակաճառական գործերի մեջ նշանավոր է նրա «Յաղագս ճակատագրի» և կամ «Գիրք երկրների օրենքների մասին» երկխոսությունը³³, որը մեզ հասել է ասորերեն թարգմանությամբ: Արդի քննադատությունը այդ գրքի հեղինակ է համարում Բարդաժանի աշակերտ Փիլիպպոսին, թեև երկխոսության մեջ կենտրոնական դեմքը Բարդաժանն է, որը լուսաբանում է

իր հետևորդներին հուզող հարցերը և շեշտում մարդկային ճակատագրի և նկարագիրների վրա աստղերի դիրքի ունեցած ազդեցությունը³⁴:

Ըստ ս. Եփրեմի, Բարդաժանը համարվում է ասորական տաղերգության հիմնադիրը: Նա իր գրած 150 հոգևոր գրքերի շնորհիվ «դարձավ ասորական եկեղեցական երգեցողության հայր» (Երվանդ վարդ. Տեր-Մինասյանց, Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն, ս. Էջմիածին, 1908, էջ 82): Բարդաժանը այդ 150 հոգևոր երգերն ու տաղերը գրել է «ժողովրդի սրտում կրոնական իր ուսմունքը տարածելու համար»³⁵: Ս. Եփրեմը Բարդաժանի աղանդավորական ուսմունքի ազդեցությունը ասորի հավատացյալների վրա մեղմելու համար նրա դեմ գրում է ավելի քան 300 հոգևոր երգեր և տաղեր:

Երբ 216 թվականին Հռոմի Կարակալյա կայսրը (211—217) գրավում է Եդեսիան, վերացնում տեղի քրիստոնյա թագավորությունը և Եդեսիան վերածում հռոմեական արևելյան մի նահանգի, Բարդաժանը քաղաքի անկումից հետո փախչում է Հայաստան, աղանդավորական իր ուսմունքը տարածելու համար այնտեղ, «աշակերտել զոր կարասցէ ի խոժ, հեթանոսացս»³⁶:

Բարդաժանի Հայաստան գալու մասին վկայում են նաև ասորական աղբյուրները³⁷:

«Մեծ ուշադրության արժանի է ամենից առաջ այն երևույթը, որ Եդեսիայի եկեղեցու երկու ամենանշանավոր անձնավորություններից մեկը՝ Բարդազանեսը, կապված է հայոց եկեղեցու և հայ ազգի անվան հետ»³⁸:

Հայաստանում Բարդաժանը իր քարոզչական գործունեության ընթացքում անհաջողության է մատնվում և ստիպված նվիրվում է գրական-պատմական ուսումնասիրությունների. «Եմուտ նա յամուրն յԱնի և ընթերցեալ զմեհենական պատմութիւնն (Ողյումպ քրմապետի) յորում և զգործս թագաւորացն, յաւելլով իր և որ ինչ առ իրեան, և փոխեաց զամենայն ի լեզու ասորի որ և ապա անտի յեղան ի լոյն բան»³⁹:

Բարդաժանը 217 թվականին Հայաստանից վերադառնում է Եդեսիա, ուր և վախ-

²⁸ Նույնը, էջ 7—8: Տես նաև Հայկ Մելքոնյան, *նույնը*, էջ 151:

²⁹ Johannes Quasten, *նույնը*, էջ 268:

³⁰ Եվսեբիոս Կեսարացի, Պատմություն եկեղեցույ, Վենետիկ, դպրութ. Դ, գլուխ Լ, էջ 312: Նաև Johannes Quasten, *նույնը*, էջ 268:

³¹ Johannes Quasten, *նույնը*, Հայկ Մելքոնյան, *նույնը*, էջ 150:

³² Johannes Quasten, *նույնը*, էջ 268:

³³ Նույնը:

³⁴ Նույնը:

³⁵ R. Duval, *նույնը*, էջ 11:

³⁶ Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, գիրք Բ, գլուխ ԿԶ, Տիգրիս, 1913, էջ 201:

³⁷ Հայկ Մելքոնյան, *նույնը*, էջ 154:

³⁸ Երվանդ Տեր-Մինասյանց, *նույնը*, էջ 7:

³⁹ Խորենացի, *նույնը*, էջ 201: Տես նաև Երվանդ վարդ. Տեր-Մինասյանց, *նույնը*, էջ 8: Հայկ Մելքոնյան, *նույնը*, էջ 150:

ճանվում է 223 թվականին, 68 տարեկան հասակում, թողնելով մի մեծ դպրոց, որը հետագայում հերձվածողական դարձավ:

Սույն Բարդաժանի աշակերտն է համարվում ս. Եփրեմը: Թեև ասորական գրականության հիմնադիրը, ինչպես նշվեց վերելում, հանդիսանում է Բարդաժանը, բայց նրա մատենագրական վաստակի մեծ մասը մեզ չի հասել:

Ասորական եկեղեցին չէր մտահոգվում Բարդաժանի մատենագրական վաստակի պահպանմամբ, որովհետև այն աղանդավորական էին համարում: Հատկապես Բարդաժանի «Սաղմոսաց» մեկնությունն ու նրա գրած հոգևոր երգերն ու տաղերը չեն պահպանվել: Դրանք ոչնչացվել են իրենց աղանդավորական բովանդակության պատճառով: Վալենտինյան, Գնոստիկյան և Մարկիոնյան աղանդավորների ուսմունքի մասին տես՝ **Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց**, Ընդհանուր եկեղեցու պատմություն, ս. էջ-միածին, 1908, էջ 73—83: **Johannes Quasten**, *Առաքելություն*, էջ 254—275, **Հայկ Մելքոնյան**, *Առաքելություն*, էջ 151:

Այդ իսկ պատճառով ս. Եփրեմը հանդիսանում է հիմնականում ասորական գրականության մեծ ներկայացուցիչը, «Նահապետն ու նախաշափողը», որի գործերից շատերը հասել են մեզ ասորերեն, ապա հունարեն, հայերեն, եթովպերեն, լատիներեն և այլ լեզուների թարգմանությամբ:

Ասորական գրականությունը բաժանվում է երկու հիմնական մասերի.

ա. **Չափածո, բանաստեղծական քարոզներ և ճառեր** (homélies):

բ. **Հոգևոր երգեր** (hymnes)⁴⁰:

Չափածո քարոզները բանաստեղծական շնչով գրված կրոնական ճառեր են, պատմողական, մեկնողական և էպիկական բնույթի:

Ս. Եփրեմը ևս գրական այս ժանրը օգտագործում էր իր ճառերի և մեկնողական աշխատությունների մեջ:

Ս. Եփրեմի ճառերը գրվել են եկեղեցական մեծ տոների առիթով, ուսուցողական նպատակներով և նվիրված են սրբերի և նահատակների հիշատակին:

Հնում նման բանաստեղծական ճառեր գրվում էին ի պատիվ աստվածությունների, ազգային հերոսների⁴¹:

Հոգևոր, կրոնական երգերը ասորական գրականության երկրորդ խումբն են կազմում: Սույն տիպի երգերը ասորական լեզ-

վի մեջ կոչվում էին **ուսուցումներ** կամ **հրահանգներ**:

Բանաստեղծական սույն ժանրի մեծ վարպետ էր Բարդաժանը, որին հետևեց նաև ս. Եփրեմը:

Բարդաժանը ասորական բանաստեղծությանը տվեց այն հատկանիշը, որը պահպանվեց հետագա դարերի ընթացքում: Բարդաժանի հոգևոր երգերն ու չափածո քարոզները մնացին ասորական գրականության մեջ որպես անգուգական նմուշներ, ընդօրինակվեցին հետագա ասորի գրողների կողմից, հունարենի թարգմանվեցին և մեծ հռչակ հանեցին նաև Արևմուտքում:

Թե՛ Բարդաժանը և թե՛ ս. Եփրեմը իրենց ճառերն ու հոգևոր երգերը գրել են հեթանոսների և սկեպտիկների դեմ, որոնք բազմաթիվ և ազդեցիկ հետևորդներ ունեին Միջագետքում և Ասորիքում:

Հոգևոր երգերը ընդհանրապես խրատական-հորդորական (parénétiq) բնույթ ունեին, նվիրված եկեղեցական, ժողովրդական հանդիսություններին և սրբերի հիշատակին:

Հոգևոր, կրոնաշունչ սույն երգերը կատարվում էին եկեղեցական արարողությունների ընթացքում, քարոզներից հետո:

Ս. Եփրեմի հոգևոր երգերից մի քանիսը ակրոստիկոսներ-ծայրտուն-են⁴², նվիրված Քրիստոսի Ծննդյան, Հարության, Պաշտպանության և այլ տերունական տոներին, ինչպես նաև ս. Կույսին, սրբերին, ճգնավորներին:

Արևելքում է, որ առաջինը եկեղեցական պաշտամունքի մեջ Հին Կտակարանի սաղմունքների և մարգարեական օրհներգությունների հետ միասին հանդես են գալիս հոգևոր մոր երգեր ու բանաստեղծություններ⁴³:

Փիլիսոփայական հին դպրոցներից շատերը, ինչպես նաև քրիստոնեական բոլոր աղանդավորները, ժողովրդական երգերի միջոցով, հասարակաց ուրախության վայրերում, սրճարաններում, ճաշարաններում, թատրոններում տարածում և մասսայականացնում էին իրենց-մույտ ուսմունքը:

Ընդհանրական եկեղեցու մեծանուն հայրապետները նույնպես օգտագործում էին ուղղափառ և ճշմարիտ հավատքը տարա-

⁴² Ե. Գ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ա.—2, «Չափածո ստեղծագործություն», որի առաջին տողերի առաջին կամ երկրորդ, երրորդ տառերը որևէ անուն, բառ կամ ամբողջ խոսք են կազմում, Երևան, 1978, էջ 18:

⁴³ Johannes Quasten, *Առաքելություն*, «Քրիստոնեական բանաստեղծության արգենավորությունը, առաջին քրիստոնեական հոգևոր երգերը», էջ 158—178:

⁴⁰ R. Duval, *Առաքելություն*, էջ 18:

⁴¹ Nouveau Larousse universel. I, Paris. 1918, էջ 980.

ծելու համար ժողովրդի մեջ քանաստեղծություններ ու հոգևոր երգեր: Օրինակ՝ ս. Գրիգոր Նազիազանցին (330—390) գրել է 400 հոգևոր քանաստեղծություններ կամ երգեր, «որոնց մեջ կգտնենք... խորին փիլիսոփայական միտքե մը լուսավորված աստվածաշնորհություն»⁴⁴: Նույնն է պարագան նաև ս. Եփրեմի մոտ: Այս իմաստով «նա հանդիսանում է մեծագույն քրիստոնյա քանաստեղծը իր ժամանակաշրջանի»⁴⁵: Նա իր հոգևոր, քանաստեղծական վաստակով հարստացրել է ասորական եկեղեցական մատենագրությունը: «Այս ուղղությամբ արևելյան քրիստոնեական ժամապաշտությունը մեծ զարգացում է ապրում»⁴⁶:

Նույնն է պարագան նաև հայերի մոտ, մեր գրավոր դպրության արշալույսին: Ըստ Մանուկ Աբեղյանի բնութագրման, «հոգեվոր երգի» սկիզբն ու զարգացումը, ձևն ու բովանդակությունը «մեր գրավոր գրականության սկզբում, հայ մտքի ազգային ստեղծագործությունն ամենից ավելի բանաստեղծության մեջ պիտի երևան գար»... Եկեղեցական քանաստեղծությունն ամենից առաջ օրհներգություն է, որ ընդհանուր եկեղեցու մեջ ծնված և զարգացած է քրիստոնեական աստվածապաշտությանը հանդիսավորություն տալու համար⁴⁷:

Ասորական գրականության կարևոր ու հիմնական մեկ ժանրն է նաև ս. Գրոց մեկնությունը:

Ասորի եկեղեցու հայրերի ս. Գրոց մեկնության միջոցով աշխատությունները մի ամբողջ գրադարան են կազմում, թեև այդ մեկնությունների մի կարևոր մասը մեզ չի հասել⁴⁸:

Ս. Եփրեմը ևս թողել է մեկնողական հարուստ ժառանգություն: Նրա մեկնողական աշխատությունները Հիմ և Նոր Կտակարանների մի շարք գրքերի վրա համարվում են ասորական գրականության մեկնողական ժանրի հնագույն գործերը⁴⁹:

Ս. Եփրեմը իր մեկնողական աշխատությունները գրել է Եդեսիայում հավանաբար 337—345 թվականներին, երբ դասավանդում էր տեղի «Պարսից» քրիստոնեական

դպրոցում, որպես քրիստոնեական ուսմունքի ամբիոնի վարիչ:

Հիմ կտակարանյան իր մեկնությունների ժամանակ ս. Եփրեմը օգտագործում էր Հիմ Կտակարանի Պեշիտտո ասորերեն թարգմանությունը⁵⁰: Իսկ Նոր Կտակարանի Չորս Ավետարանների մեկնության ժամանակ Տատիանոս Ասորեստանցու նշանավոր Դիատեսարոնը, Համաբարբառը:

Ս. Եփրեմից առաջ ասորական գրականության երկրորդ խոշոր ներկայացուցիչը Տատիանոսն է, «Նոր պղատոնական փիլիսոփան»⁵¹:

Տատիանոսը ծննդով ասորի, զավակն էր հեթանոս մի ընտանիքի: Նա ծնվել է 110 կամ 120 թվականներին և մահացել շուրջ 175-ին: Իր ուսումը ստացել է Հռոմում Հուստինիանոս Վկայի քրիստոնեական դպրոցում⁵²: Տատիանոսը Հուստինիանոս Վկայի քարոզությանը և ազդեցությանը էլ քրիստոնյա է դարձել, համոզվելով, որ միակ ճշմարիտ փիլիսոփայությունը քրիստոնեական վարդապետությունն է⁵³: Քրիստոնյա դառնալուց հետո նա «սկզբում ժխտում էր հունական ողջ փիլիսոփայությունը, արվեստը, գիտությունն ու բարոյականը»:

Նա Աստվածաշնչից դուրս չէր ընդունում ոչ մի ճշմարտություն, մշակույթ և լեզու: Երկար տարիներ Հռոմում, Հունաստանում և այլուր թափառելուց հետո, վերջապես վերադառնում է իր հայրենիքը և հաստատվում Եդեսիայում, ուր գրական գործերով է զբաղվում և հանդիսանում է հիմնադիրը, այսպես կոչված, Ողջախոհների (Էնկրատիստ)՝ Գնոստիկյան աղանդավորական մի առանձին խմբակի⁵⁴, որը մերժում էր ամուսնությունը, մասկերությունն ու գինին⁵⁵:

Տատիանոսը Հռոմում խզում է իր կապը եկեղեցու հետ և հավանաբար 154 թվականին խմբագրում է իր նշանավոր Դիատեսարոնը, «չորս» Ավետարաններից կազմը:

⁵⁰ Յ. Ս. Անասեան, Աստուածաշունչ մատենի հայկական բնագիրը, առանձնատիպ «Հայկական մատենագիտություն» Բ հատորից, Երևան, 1976, էջ 311—358:

⁵¹ Nouveau Larousse, Բ հատոր, էջ 890: Նոր պղատոնական փիլիսոփայության մասին տե՛ս Ծահան Ռ. Պերպեդյան, Պատմություն իմաստասիրության, Անթիլիաս, 1977, էջ 135—139:

⁵² Հուստինիանոս Վկայի մասին տե՛ս Johannes Quasten, vol. I, Գույնը, էջ 186—214:

⁵³ Johannes Quasten, Գույնը, էջ 220:

⁵⁴ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, Պատմություն ընդհանուր եկեղեցու, ս. Էջմիածին, էջ 81:

⁵⁵ Nouveau Larousse, II, Գույնը, էջ 890: Johannes Quasten, Գույնը, էջ 221:

⁴⁴ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Գույնը, էջ 109:

⁴⁵ Johannes Quasten, Patrology, vol. III, 1965, էջ 4:

⁴⁶ Նույնը, էջ 5:

⁴⁷ Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հիմ գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 478—507:

⁴⁸ R. Duval, Գույնը, էջ 63:

⁴⁹ Նույնը, էջ 63:

ված համաքարքառ Ավետարանը, «Ավետարան ըստ չորից» կամ «խառն», միացնելով չորս Ավետարանների բովանդակությունը մեկ Ավետարանի մեջ:

Տաոհանուսի Համաքարքառը ասորերեն ամենահին Ավետարանն է, որը մինչև Ե դարի 30-ական թվականները, մինչև Գ Տիեզերական ժողովի գումարումը Եփեսոսում, 431 թվականին, համարվում էր ասորական եկեղեցու գործածած և սիրված Ավետարանը:

430-ից հետո Եդեսիայում նշանավոր Ռաբուլաս եպիսկոպոսը նորից ասորերենի է թարգմանում Նոր Կտակարանը, որը հայտնի է դարձյալ Պեշիտտո անունով:

Տաոհանուսի համաքարքառ Ավետարանը իր աղանդավորական որոշ լեզբումների համար եկեղեցուց դուրս է մղվում և ոչնչացվում:

Նոր Կտակարանն ունեցել է ասորական երեք թարգմանություններ. առաջինը Տաոհանուսի Համաքարքառն է, երկրորդը՝ «առանձին Ավետարաններ», և երրորդը՝ Պեշիտտոն:

Տաոհանուսի համաքարքառ Ավետարանը իմբագրվել է 154 թվականին Հոմոսում, հունարեն լեզվով, և ապա Եդեսիայում նրա կողմից թարգմանվել է ասորերենի:

1934-ին Սիրիայում կատարված հնագիտական մի պեղումի ժամանակ հայտնաբերվել է Տաոհանուսի Համաքարքառի հունարեն բնագրից 14 տող: Համաքարքառի ասորերեն բնագիրը կորել է: «Մեր ձեռքն է հասել ոչ թե ասորերեն բնագիրը, այլ հայերեն թարգմանությունը»⁵⁶:

Ս. Եփրեմը 360—370 թվականներին գրել է Համաքարքառի ասորերեն թարգմանության մեկնությունը, ինչպես նաև Պողոս առաքյալի 14 թղթերի մեկնությունը՝ կատարված դարձյալ ասորերեն թարգմանության հիման վրա, որոնք պահվել են նույնպես հայերեն թարգմանությամբ⁵⁷:

Համաքարքառի տարբեր լեզուներով կատարված թարգմանությունները՝ ապացուցում են նրա խոր ազդեցությունը եկեղեցու կյանքում Ավետարանի գիտական բնագրի կազմության հարցում:

Տաոհանուսի երկրորդ կարևոր գործը, որ մեզ հասել է, կոչվում է «Ծառ առ հելլենս» կամ «Բան ընդդեմ հելլենաց», գրված 155-ին: Սա մի ջատագովություն է «ընդդեմ հեթանոսական բազմաստվածության», որի մեջ ցույց է տրված «քրիստոնեության բարոյապես փրկող միաստվածության ա-

ռավելությունը թե՛ գիտունի և թե՛ հասարակ մարդու համար»⁵⁸:

Ինչպես ասորական, նույնպես էլ հայ գրականության ամենահին և կոթողային գրական հուշարձանը Աստվածաշնչի թարգմանությունն է: Հին Կտակարանի «փոթանակի» (Մովսես Խորենացի) և «գլանկարծագիտ» (Կորյուն) հայերեն առաջին թարգմանությունը կատարվել է 406—420 թվականներին Պեշիտտո ասորերեն թարգմանությունից, «յոչ լինելոյ յունի» (Մովսես Խորենացի):

Հին Կտակարանի ասորերենից թարգմանված առաջին թարգմանությունից պահպանվել են միայն մեր այսօրվա Աստվածաշնչի կանոնի մեջ մտած Ա և Բ Մնացորդաց գրքերը, որոնք «հայերեն լեզվի ամենահին, թե չասենք անդրանիկ, գրվածքներից մեկն է ընդունվելու, որ հասել է մեր ձեռքը», գրում է հմուտ բանասեր Գրիգոր Խալաթյանը⁵⁹:

431 թվականից հետո, երբ մեր թարգմանիչ վարդապետները Կ. Պոլսից վերադարձան Հայաստան, ավարտելով իրենց ուսումնառության շրջանը, իրենց հետ բերեցին Աստվածաշնչի «ստույգ», «հաստատուն» և «ճշմարիտ» հունարեն Յոթանասունից թարգմանության մի օրինակը, և ս. Սահակ Պարթև հայրապետը իր թարգմանիչ հունագետ և ասորագետ աշակերտներով կատարեց հին թարգմանության սրբագրությունը կամ նոր թարգմանությունը:

Խորենացին վկայում է, որ ս. Սահակը մինչև իր Տիգրոն աքսրվելը, 428 թվականը, զբաղվում էր «թարգմանութեան պարապեալ յասորոյն»:

Կորյունը վկայում է, որ Եզնիկն ու Հովսեփը ուղարկվել էին գրերի գյուտից հետո «յասորի բարբառոյն սուրբ Գիրս ի հայ լեզու» թարգմանելու համար:

Մեր պատմական աղբյուրների վկայությամբ, գրերի գյուտից առաջ «Պաշտօն եկեղեցոյ և կարդացմունք գրոց ասորի ումամբ վարէին ի վանօրայս և լեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոց» (Ղազար Փարպեցի):

Առաջին հայագիր դպրոցների հաստատումից առաջ էլ Վաղարշապատում ս. Գրիգոր Լուսավորչի բացած դպրոցներում հայ ուսանողությունը բաժանվել էր երկու խմբի, «գոմանս յասորի դպրութեան կարգեալ, և գոմանս հելլեն» (Ագաթանգեղոս):

Մեծն Ներսես, Լուսավորչից հետո, «կար-

⁵⁶ Johannes Quasten, նույնը, էջ 225:

⁵⁷ R. Duval, նույնը, էջ 40, 64:

⁵⁸ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, Պատմություն..., նույնը, էջ 108:

⁵⁹ Հայկ Մելքոնյան, նույնը, էջ 114:

գեր ի տեղիս տեղիս դպրոցս լուսարեւն և ասորերէն յամենայն գաւառս հայոց» (Փալատոս Բյուզանդ):

Ասորերէնը, մինչև գրերի գյուտը, թեև Հայաստանի հարավային գավառներում մանավանդ գործածական է եղել, բայց երբեք տիրապետող հանգամանք չի ունեցել, նշում են մասնագետները:

Սույն հոդվածի նպատակից դուրս է խոսել Աստվածաշնչից հայերեն թարգմանությունից հետո, ասորական գրականությունից կատարված այլ թարգմանությունների, այդ թվում վարքագրությունների, մեկնությունների, ճառերի, հոգևոր երգերի և տաղերի մասին:

Հայ-ասորական պատմական, տնտեսական, մշակութային, գրական, վարքագրական հարաբերությունների մասին արժեքավոր ուսումնասիրություններ են հրատարակել Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանը⁶⁰, Հայկ Մելքոնյանը⁶¹ և ուրիշներ:

Ասորական եկեղեցու հետ շարունակվել են հարաբերությունները Բաբգեն Ա Ռթսենցի (490—516), Քրիստափոր Ա Տիրանեցի (539—545), Ներսես Բ Բագրևանդացի (548—557), Մովսես Բ Եղիվարդեցի (574—604), Հովհան Օձնեցի (717—720), Ներսես Ծնորհալի (1166—1173) կաթողիկոսներու օրով:

Այս հարաբերությունների մասին կարևոր աղբյուրներ են Գիրք Թղթոց-ում հրատարակված նամակները⁶²:

Զ դարից սկսած հայ եկեղեցին Արևելքում համարվում էր ուղղափառ միաբնակության ամրոցն ու ջահը ընդդեմ Նեստորականության և Եվտիքականության, չնայած իր առաջ կանգնած դժվարություններին: Հայ եկեղեցուն դիմում էին մանավանդ ուղղափառ ասորիները պաշտպանվելու համար Նեստորականների և այլ աղանդավորների հալածանքներից, որոնց քաղաքական նկատառումներով, ընդդեմ Բյուզանդական կայսրության, պաշտպանում էր Պարսկաստանը:

Ասորի ուղղափառ եկեղեցին Ե դարի վերջից և Զ դարի սկզբից բաժան-բաժան էր եղել դավանական մի շարք կարևոր հարցերի պատճառով: Ասորական եկեղեցու

ծոցում կազմվել էին Նեստորական, Սեկրյան և Հուլիանիտյան խմբակներ⁶³:

Այս պատակոված կացության մեջ «Ասորիները ցանկություն են հայտնում հայոց եկեղեցու հետ սերտ հարաբերության մեջ մտնել»⁶⁴: Նույնիսկ Նեստորականները փնտրում են հայ եկեղեցու հովանավորությունը, քարոզելով, որ իրենց և հայերի դավանությունը նույնն է. «Հոռոմք և Հայք և Վիրք և Աղուանք զնույն կանոն և զնույն հաւատս ունին զոր մեք ունինք»⁶⁵:

«Թուղթ» ասորւոց ուղղափառաց ի հայս» գրության մեջ ասորի ուղղափառ «Երիցունք և սարկաւագունք գաւառիս եկեղեցւաց, և վանից պաւսատրք և ամենայն ժողովրդականք ուղղափառաց» դիմում են հայոց Ներսես կաթողիկոսին և նրանից օգնություն և պաշտպանություն են խնդրում իրենց նեղ կացության մասին, հայտարարելով. «Որպէս որդիք, որ խնդրեն ի հարանց, նույնպէս և մեք խնդրեմք զկարոտութիւն մեր ի ձեր հայրութենէն... զի մեր եմք յաշխարհի հերձուածողաց և բնակեալ եմք ի մէջ նոցա, որպէս գառիկք ի մէջ գայլոց...»: Վերոհիշյալ գրության մեջ հայ եկեղեցու հայրապետներն ու վարդապետները համարվում են «Հայք և ուսուցիչ... սինք հաւատոյ, յոյս աշխարհի, քարոզիչք արդարութեան, աշակերտք առաքելոցն, բժիշկ իմաստուն հիւանդաց» և այլն:

Սույն հայտարարությունների հետ միաժամանակ շեշտվում է, որ հայերի և ուղղափառ ասորիների հավատքը մի է. «Հայք էք դուք մեր արդարութեան և մեք որդիք եմք ձեր հաւատովք, զի հաւատ մեր և ձեր մի է»⁶⁶:

Այնուհետև հայ-ասորական եկեղեցական, մշակութային հարաբերությունները շարունակվում են մինչև ԺԷ դարի կեսերը: Մեզ է հասել ասորի վարքագիր Հակոբ Սրնեցու (մահացած 521 թվականին) «Վարք արքայն Դանիէլի Գալաշացոյ» աշխատությունը: Վարքի «ասորերեն սկզբնագիրն առայժմ հրատարակված չէ...»: Վարքի հայերեն թարգմանությունը կատարվել է 1651 թվականին Ամիդում, Սարգիս եպիսկոպոսի կողմից:

Դանիէլի վարքի հայերեն թարգմանությամբ «Հայ-ասորական գրական հարաբերությունների պատմությունը երկարաձգվում է շուրջ 400 տարով... Մինչև այժմ բանա-

⁶⁰ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, Հայ եկեղեցու հարաբերությունները..., նույնը, էջ 63—288:

⁶¹ Հայկ Մելքոնյան, էջ 34—53, 72—84, 101—128, 136—150 և այլն:

⁶² Գիրք թղթոց, Ալեք-պոլ, 1901, գլուխ Ժ, էջ 52, գլուխ ԺԱ, էջ 55, գլուխ ԺԲ, էջ 59, գլուխ ԺԳ, էջ 62, գլուխ ԺԴ, էջ 66:

⁶³ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, Հարաբերություններ, նույնը, էջ 84—90:

⁶⁴ Նույնը, էջ 91:

⁶⁵ Գիրք թղթոց, նույնը, գլուխ Ժ, էջ 52:

⁶⁶ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 93—97:

սիրությանը հայտնի էր, որ ասորերենից վերջին թարգմանությունները կատարվել են 13-րդ դարում»⁶⁷:

Ս. Եփրեմը ասորական եկեղեցու ամենանշանավոր եկեղեցական հայրն է, որ մեծ հարգանք է վայելել հայ եկեղեցու մեջ⁶⁸, որպես բանաստեղծ, աղոթասաց, մեկնիչ և սրբակրոն վանական:

⁶⁷ Լևոն Հ. Տեր-Պետրոսյան, Յակոբայ Արճեսույ «Վարք սրբոյն Դանիէլի Գալաշացոյ», մեքենագիր: Սույն ուսումնասիրությունը և «Վարք»-ը տես «Էջմիածին» ամսագրի հաջորդ համարում:

⁶⁸ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 55:

Նրա մատենագրական վաստակը մեծ ընդունելության է արժանացել Ե դարից սկսած մեր եկեղեցական մատենագրության մեջ: Իսկ ինքը՝ ս. Եփրեմը, ս. Հովհան Ոսկեբերանի հետ համարվել է ամենահեղինակավոր մեկնիչը Աստվածաշնչի:

Ս. Եփրեմի մատենագրական վաստակի հայերեն թարգմանություններն ու տպագրությունները կներկայացվեն «Էջմիածին» ամսագրի հաջորդ համարում:

(Ծարունակելի)